

Alexandru Mareș

INTERPRETAREA GRAFIILOR DE TIPUL **МЫНСЪЛЪ** DIN
DOCUMENTELE SLAVO-ROMÂNE DIN SECOLUL AL XV-LEA
ȘI VECHIMEA OPOZIȚIEI |ă|: |î| ÎN DACOROMÂNĂ

1. În scrierea cuvintelor românești din documentele slavone emise în Moldova în secolul al XV-lea au fost înregistrate notații cu **ы** corespunzând sunetului *î* din limba literară actuală: **КЫМПАИ** (= Câmpean), **МЫНДРЪ** (= Mândrea), **МЫНСЪЛЪ** (= Mândzul), **СТРЫМБА** (= Strâmba) etc. În legătură cu interpretarea acestor grafii, s-au exprimat trei păreri diferite. Prima, în ordine cronologică, atribuie literei **ы** valoarea *î*, dobândită sub influența scrierii slavone răsăritene (Ioan Bogdan¹, Al. Rosetti², G. Mihăilă³). Ilie Bărbulescu, exponentul celei de-a doua opinii, consideră că, în grafiile respective, **ы** nota pe *i*, la fel ca și în scrierea cuvintelor slavone din aceleași documente: „scriau diacii moldovenești **МЫНСЪЛ** etc., nu pentru că aici **ы** reprezintă pe *â*, căci pe *â* îl știau să-l redea prin **ъ** sau **ж**, ci pentru că și aci, ca în **МИНСЪЛ** etc., **ы** reprezintă pe *и*”⁴. Ulterior, autorul va admite, totuși, că **ы** nota pe *î* în unele cuvinte din aceste documente⁵. În sfârșit, potrivit lui Andrei Avram, după care „opoziția |ă|: |î| s-a constituit, în unele graiuri dacoromâne, cel mai târziu spre sfârșitul primei jumătăți a secolului al XVII-lea⁶, în grafiile de acest tip **ы** ar avea valoarea *ă*”⁷.

Punctului de vedere tradițional (**ы**=*î*) ne-am raliat și noi într-o scurtă prezentare a grafiei chirilice din epoca de început a scrisului românesc⁸. În rândurile ce urmează,

¹ *De la cine și când au împrumutat românii alfabetul chirilic?*, în *Lui Titu Maiorescu omagiu*, București, 1900, p. 590–591.

² *Istoria limbii române. VI. Din secolul al XIII-lea până în secolul al XVII-lea*, București, 1946, p. 26 (opinia reappare și în edițiile următoare ale lucrării, publicate în 1966, 1978 și 1986).

³ *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, 1974, p. 187.

⁴ *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI și XVII în legătură cu monumentele paleo-, sârbo-, bulgaro-, ruso- și româno-slave*, București, 1904, p. 359 (se va cita în continuare Bărbulescu, *Fonetica*).

⁵ *Curențele literare la români în perioada slavonismului cultural*, [București], 1928, p. 93.

⁶ *Grafiă chirilică și problema opoziției |ă|: |î| în dacoromâna din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXIV, 1973, nr. 1, p. 7–25.

⁷ *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești* (extras din „Studii și cercetări lingvistice”, XV (1964), fasc. 1–5), București, 1964, p. 55, nota 49; *idem*, *Cu privire la vechimea opoziției |ă|: |î| în dacoromână*, în „Cercetări de Lingvistică”, XXII, 1977, nr. 2, p. 147–150.

⁸ Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 146; cf. și p. 147 și 157.

vom relua examinarea grafiilor de tipul **мынзѣль** din documentele amintite, de soluția interpretării lor fiind legată și problema vechimii opoziției |ă|: |î| în dacoromână.

2. Investigația de față urmărește, așadar, să stabilească valoarea slovei **ы** în cuvintele românești din documentele slavone scrise în Moldova în veacul al XV-lea. În acest scop, materialul examinat a fost extras din două lucrări: *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)* al lui G. Mihăilă și *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române* (redactor responsabil Gh. Bolocan).

Notațiile cu **ы** corespunzând astăzi lui *î* din limba literară apar în cuvinte denumind nume de persoane, nume de localități și, rarism, nume comune: *Câmpean* (**кы(м)па(н)** < iul. – sept. > 1456), *Cârligătura* (**кырлигѣтъри** 15 iun. 1431, 25 mai 1434), *Ciocârlie* (**чокырлие** 20 oct. 1469, 8 febr. 1470, 13 aug. 1471, 1 iun. 1472; **чокырліа** 1 apr. (B) 1470; **чокырліи** 24 oct. 1471; 25 apr. 1472, 5 iun. 1472), *Fântânele* (**фынтынѣле** 12 aug. 1426, 22 aug. 1447; **фынтирѣле** 30 iul. 1439; **фынтырѣле(м)**, **фынтырале** 29 iul. 1446; **фынтырѣли** 8 dec. 1454; **фынтырале** 1 apr. (B) 1470), *Fântânițe* (**фынтынице** 24 oct. 1471), *Flămândzi* (**флѣмынзилорѣ** 15 iul. (A) 1448), *Gârbov* (**гырвова** 24 febr. 1442), *gârlă* (**гырлами** 6 iun. 1455; **гы(р)лами** 7 apr. 1458), *Mândrea* (**мындрѣ** 26 febr. 1433, 4 iun. 1433, 15 iun. 1436, 17 iul. (A) 1436, 20 aug. 1436, 19 sept. 1436, 7 dec. 1436, 7 febr. 1437, 15 mai 1437, 5 mart. 1438, 21 aug. 1438, 25 iun. 1441, 30 aug. 1442; **мындри** 4 ian. 1432, 17 ian. 1432, 28 ian. 1433, <după 15> iun. 1433, 1 iul. 1436, 27 aug. 1436, 19 sept. 1436, 30 nov. 1436, 19 aug. 1437, 20 dec. (A) 1437, 20 dec. (B) 1437, 23 febr. 1438, 18 aug. 1438, 30 iul. 1439, 28 oct. 1439, 7 iul. 1441, 29 sept. 1441, 24 febr. 1442, 8 mart. 1442; **мындринѣ**, **мындринѣ**⁹ 14 apr. 1435), *Mândzul* (**мынсѣла** 28 mai 1443, 23 apr. 1448, 15 iul. (A) 1448, 15 iul. (B) 1448, 27 iul. 1448, 3 sept. 1448, 10 oct. 1448, 23 apr. 1448; **мынсѣла** 22 febr. 1446; **мы(н)сѣ(л)** 22 aug. 1448; **мы(н)сѣла** 15 sept. 1448), *Mânzați* (**мынзаци** 24 apr. (B) 1434, 2 iul. 1439), *Pântece* (**пы(н)теча** 15 sept. 1448, 26 mai 1449, 20 iul. 1453, 25 aug. (B) 1454, 15 aug. 1455; **пы(н)тече** 5 iun. 1449, 27 oct. 1452; **пынтѣ(ч)** 12 iun. 1453; **пынтѣче** 25 aug. (A) 1454, <mart. – mai> 1454, <iul. – sept.> 1456), *Rât* (**ры(т)** 13 iun. 1456), *Sârbul* (**сырбула** 3 aug. 1449), *Strâmba* (**стрымба** 30 apr. 1431, 24 apr. (A) 1434; **стрымбѣ** 2 iul. 1439)¹⁰.

Exemplele prezentate sunt furnizate de 15 cuvinte ale căror forme grafice cu **ы** însumează 85 de atestări, provenind din 73 de documente emise în perioada 12 aug.

⁹ Forma nu apare în dicționarele menționate, vezi însă Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Volumul I, Iași, 1931, p. 403.

¹⁰ Nu am reținut în rândul acestor exemple forma |**в[ы]ршіи** (5 iun. 1469), întrucât prezența lui **ы** este incertă.

1426 – 5 iun. 1472¹¹. Dintre aceste 15 cuvinte, 10 apar în documentele perioadei amintite și în forme grafice prezentând în locul lui **ы** alte notații: *Cârligătura* (крълигѣтѣрѣ 12 aug. 1426; кърлигѣтѣри 8 <...> 142<6>; кърлигѣтѣрѣ 18 febr. 1456, 11 nov. 1458; кърлигѣтѣрѣ 30 iun. 1456, 8 dec. (B) 1466), *Ciocârlie* (чокрѣліе 28 mai 1470; чокрліе 18 iul. 1470; чокрѣліе 10 sept. 1471), *Gârbov* (грѣбовѣла 6 aug. 1440, 29 sept. 1441, 30 mai 1443; грѣбовѣ 18 mai 1443; грѣбовѣ 8 iun. 1443; грѣбова 29 nov. (B) 1443, 1 sept. 1444, 15 iul. 1445), *gârlă* (грѣла 15 iul. (B) 1448), *Mândrea* (мѣндри 18 oct. 1435, 25 nov. 1435), *Mândzul* (минѣюла 26 apr. 1444), *Mânzați* (манѣаци 7 dec. 1436), *Pântece* (пѣнтѣча 23 febr. 1448; пинтѣча 31 iul. 1451; пи(н)тѣча 26 ian. 1453), *Sârbul* (срѣвоѣ(л) 22 sept. 1448; срѣвѣло(м) 14 ian. 1447; срѣвѣла 15 iul. (A) 1448, 27 iul. 1448; срѣвоѣла 3 sept. 1448, 11 febr. 1450; серѣвола 18 febr. 1448), *Strâmba* (стрѣмѣи 2 apr. 1428; стрѣмѣѣ 24 apr. (A) 1434; стрѣмба 7 dec. 1436).

În tabelul alăturat (fig. 1) sunt prezentate notațiile adoptate de pisarii acestor documente pentru redarea segmentului vocalic căruia în limba literară contemporană îi corespunde *î*.

	ы	ѣ	рѣ	и	а	е
Câmpean	1					
Cârligătura	2		6			
Ciocârlie	8		3 ¹¹			
Fântânele	6					
Fântânițe	1					
Flămânzii	1					
Gârbov	1		8			
gârlă	2		1			
Mândrea	33	2				
Mândzul	11			1		
Mânzați	2				1	
Pântece	11	1		2		
Rât	1					
Sârbul	1		6			1
Strâmba	3	1		2		

Fig. 1.

¹¹ Cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 26, ale cărui exemple cu **ы** delimitează intervalul 1410–1447. Exemplele mai timpurii, anterioare datei de 12 august 1426, aparțin unor nume de origine slavă: **вырличѣ** și **ковѣлѣ**, în a căror scriere **ы** alternează cu **ѣ** și **ж**: **върличѣ** (18 nov. 1393) și **ковѣлѣ** (3 iun. 1429); vezi Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 14 și, respective, p. 269.

¹¹ În unul dintre exemple, avem de-a face cu notația **р**.

În documentele din perioada indicată înregistrăm alte 22 de cuvinte româneşti (antroponime, toponime şi apelative) în care vocala închisă, corespunzând lui *i* din limba literară actuală, nu a fost notată prin **ы**: *Cârlani* (крьлани 7 mai 1470), *Cârlig* (крълигова 30 nov. 1460), *Cârna* (кръна 21 dec. (B) 1452), *Fânaţele* (фънацелорѣ 9 febr. 1469), *Frânceşti* (фрѣ(н)чеції 12 sept. 1468), *Frâncu* (фрѣнкоу 12 sept. 1468), *Gârleşti* (грѣлещи 15 iul. (B) 1448), *Mândreşti* (мъндрещи 3 febr. 1467), *Mândrici* (мъндричинъ 20 dec. (B) 1437), *obârşie* (*Obârşia*) (овръшію 2 apr. 1428; | врьшіе 3 sept. 1428; | врьшіе 1 sept. 1444; | врьшіи 6 febr. 1431; | врьшиа(х) 15 iul. (B) 1448; овръшіе 15 sept. 1448), *pârâu* (парова 8 dec. 1446), *pârcălab* (пръкалаби 25 aug. 1443; пръкалаба 6 mart. 1443, 11 febr. 1450, 18 febr. 1456, 23 apr. 1460, 24 oct. 1471; паркала(в) 19 febr. 1446, 10 sept. 1471; пръкалабѣ 5 iun. 1449; пръкала(в) 5 iun. 1449, 27 oct. 1452, 5 dec. 1460, 18 iul. 1470; пръкалабоу 3 aug. 1449; паркалаба 13 sept. 1457; паркалабове 13 mart. 1466, 10 sept. 1471; пръкалабовѣ 10 ian. 1467; паркалабъ 3 febr. 1467, пръкалабове 13 aug. 1471, 5 iun. 1472; пръкалабы 24 oct. 1471, паркалабо(в), паркалабов 25 ian. 1472; па(р)кала(в) 5 iun. 1472), *pârgar* (пръгари 29 nov. (A) 1443, 12 aug. 1452, 31 aug. 1458; пръгары 26 ian. 1453), *Pojorâta* (пожериты 21 dec. (A) 1452), *râpă* (рипи 3 sept. 1436), *Sârbescul* (сръбескѣ(л) <iul. – sept.> 1456, 8 oct. 1462), *Sârbi* (сръбіи 19 sept. 1436; сръби 20 dec. (B) 1437, 25 ian. 1472), *Stângaciul* (стънгачъ 12 aug. 1426, 13 iun. 1436; стънгачѣла 13 iun. 1436), *Stârminoasa* (стръминоаса 2 iul. 1439), *Strâmtura* (стримтѣры 28 dec. (B) 1428), *Vrâncean(ul)* (вра(н)чана 13 aug. 1471, 24 oct. 1471; вра(н)ча(н) 10 sept. 1471; врьнчанѣл 1 iun. 1472; врьнчана, врьнча(н) 5 iun. 1472), *Zârna* (зрънова 29 nov. (B) 1443).

Soluţiile ortografice adoptate de copişti pentru notarea segmentului vocalic amintit sunt redate în tabelul care urmează¹².

	ъ	ръ	а	и
Cârlani		1		
Cârlig		1		
Cârna		1		
Fânaţele	1			
Frânceşti	1			
Frâncu	1			

¹² Nu am inclus în acest tabel cuvântul *cântar*, înregistrat sub formele кантари (3 iul. 1460) şi ка(н)тари (19 febr. 1446), reproduceri fidele ale etimonului grecesc, şi cuvântul *târg*, înregistrat în sintagma красномъ тръгѣ (25 aug. 1454), care este traducerea în slavonă a toponimului *Târgu Frumos*; cf. absenţa acestor cuvinte şi în dicţionarul lui G. Mihăilă.

	ъ	ръ	а	и
Gârleşti		1		
Mândreşti	1			
Mândrici	1			
Obârşie (Obârşia)		6		
pârâu			1	
pârcălab		16	8	
pârgar		4		
Pojorâta				1
râpă				1
Sârbescul		2		
Sârbi		3		
Stângaciul	2			
Stârminoasa		1		
Strâmtura				1
Vrâncean(ul)	3		3	
Zârna		1		

Fig. 2.

3. Centralizând datele din tabellele prezentate, constatăm că, în documentele slavone din perioada 12 aug. 1426 – 5 iun. 1472, segmentul vocalic căruia astăzi îi corespunde *i* în limba literară a fost notat prin **ръ** (16 cuvinte), **ы** (15 cuvinte), **ъ** (10 cuvinte), **и** (6 cuvinte), **а** (4 cuvinte) și **е** (1 cuvânt), Sub raportul atestărilor și al numărului de documente-sursă, situația acestor notații este următoarea: **ы** (85 de atestări din 73 de documente), **ръ** (59 de atestări din 52 de documente), **ъ** (14 atestări din 12 documente), **а** (13 atestări din 9 documente), **и** (8 atestări din 8 documente) și **е** (1 atestare). Totalitatea acestor notații provine din 125 de documente, dintre care 18 conțin atât notații cu **ы**, cât și notații diferite de **ы**: **фынтынѣле** ~ **крѣлигѣтѣрѣ**, **стѣнгачѣ** (12 aug. 1426), **стрымба** ~ **обръшію** (24 apr. (A) 1434), **мындръѣ** ~ **мансаци**, **стрѣмба**, **стрѣмбѣ** (7 dec. 1436), **мындри** ~ **сръвѣи** (19 sept. 1436), **мындри** ~ **сръви** (20 dec. (A) 1437), **мындри** ~ **мъндричинѣ** (20 dec. (B) 1437), **мындри**, **мынсаци**, **стрымбѣ** ~ **стрѣминоаса** (2 iul. 1439), **мындри** ~ **грѣбовѣла** (29 sept. 1441), **флѣмынсилорѣ**, **мынсѣла** ~ **грѣла**, **сръвѣла** (15 iul. (B) 1448), **мынсѣла** ~ **сръвѣла** (15 iul. (A) 1448), **мынсѣла** ~ **сръвѣла**, **сръви**¹³ (27 iul 1448), **мынсѣла**, **пы(н)теча** ~ **обръшіе** (15 sept. 1448), **пы(н)тече** ~ **прѣкала(в)**, **прѣкалавѣ** (5 iun.

¹³ Nu figurează în *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, p. 154, s.v. *sârb*, și nici în *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, p. 215, s.v. *sârb*.

1449), кы(л)пж(н), пынтече ~ пръкала(в), сръвекс(л) (<iul. – sept.> 1456), чокырліи, фынтынице ~ пръкаллы, пръкалаба (24 oct. 1471), чокырлие ~ пръкаллове (13 aug. 1471), чокырліи ~ пръкаллове (5 iun. 1472), чокырлие ~ врьнчана (1 iun. 1472).

Dintre notațiile diferite de ы, cele cu o frecvență mai ridicată (ръ și ъ) sunt cele devenite tradiționale în cadrul scrierii chirilice. Apelul la ъ pentru a reda o vocală închisă corespunde ortografiei textelor mediobulgare, în care litera respectivă notează pe *ǎ*¹⁴ (sunet între *ă* și *î* românesc). Cât privește întrebuințarea grupului de litere рь (sau ръ) pentru notarea succesiunii «vocală medială + lichidă», aceasta s-a datorat influenței textelor slavone de redacție sudică, în care aceeași notație reda, printre altele, lichida precedată de o vocală de timbru nedeterminat.

În privința notării lui и, lucrurile sunt mai complicate. În patru dintre cele șase cuvinte înregistrate, notarea lui и urmează lui ρ. Să avem de-a face cu o particularitate dialectală românească (rostirea moale a lui *r*), cum au fost interpretate asemenea grafii din textele moldovenești¹⁴? O grafie precum стримтѣры ar putea să reproducă într-adevăr o rostire reală, grafiile cu и în *strimt* și derivatele lui fiind întâlnite în textele vechi românești¹⁵. Pe de altă parte, în exemple ca рипи și стримвїи am putea avea de-a face cu simple anticipări grafice¹⁶. Rămân însă neexplicate grafiile минсюла și пи(н)теча (două atestări). După părerea noastră, grafiile din urmă și, probabil, chiar unele dintre cele în care и s-a notat după ρ sunt, în documentele respective, rezultatul amestecului dintre и și ы în notarea lui *i*¹⁷, eventual, chiar a lui *i*¹⁸.

¹⁴ Ion Gheție, Al. Mareş, *Grafiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974, p. 201–203.

¹⁵ Vezi DLR, s.v. *strâmt, strânteală, strâmtoare*.

¹⁶ Cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 49, care consideră că în рипи *i* a trecut la *i*.

¹⁷ Vezi Bărbulescu, *Fonetica*, p. 352–354, cu exemple preluate mai mult din texte literare slavone din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Documentele moldovenești emise între 26 august 1426 și 5 iun. 1472 prezintă numeroase exemple ale alternanței ы ~ и, dintre care reproducem câteva înregistrate în edițiile lui Mihai Costăchescu (*op. cit.*, vol. I–II) și Ioan Bogdan (*Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, Bucureşti, 1913): вышеписанное ~ вишеписанного (5 oct. 1462), жаловали есмы ~ дали есми (8 oct. 1434), не гыбла ~ не гыбла (< iul. – sept. > 1456), мы ~ ми (30 apr. 1431; 1 ian. 1467), наших ~ наших (11 iun. 1464), сыны ~ сыни (1 apr. 1470), тоты ~ тоти (31 aug. 1458), орсым ~ осих (2 nov. 1464) etc.

¹⁸ Amestecul lui ы cu и pentru notarea lui *i* a fost semnalat tot de I. Bărbulescu la peste două decenii după publicarea sintezei sale referitoare la scrierea chirilică practică de români în epoca veche (vezi *Curențele literare la români în perioada slavismului cultural*, p. 93). Admițând că, în scrisul unor pisari moldoveni de la mijlocul secolului al XV-lea, ы nota pe *i* în cuvinte precum *gârlami, Cânde, Sacâș* (interpretare respinsă în prima lucrare), slavistul ieșean remarcă faptul că unii dintre acești pisari „analoghizând întrebuințau chiar pe и cu valoarea fonetică ы = *i*” (*ibidem*). În sprijinul acestei afirmații, autorul invocă exemplele кинде și петир, care reproduc pronunțiile *Cânde* și *Petâr* (*ibidem*, p. 94).

Explicații diferite comportă notarea lui *a* în cele patru cuvinte semnalate. În **вра(н)ча(н)** și **вра(н)чана** scrierea lui *a* s-a putut face prin apropiere de *Vrancea* sau printr-o anticipare grafică. Cauzei din urmă i se datorează, probabil, grafia **мансаци**. În formele cu *a* din **паркала(б)**, **паркалаба** etc. (8 atestări) avem a face cu un fenomen dialectal, trecerea lui *ă* proton la *a*. O pronunție dialectală pare să reproducă și grafia **парова** (în flexiune slavonă), forma *parău* fiind înregistrată în secolul trecut în nordul Moldovei¹⁹.

În sfârșit, notarea lui *ε* în **сервѣлова полѣна** „Poiana lui Sârb” corespunde unei pronunții ucrainene.

4. În afara notării segmentului vocalic corespunzător actualului *i* din limba literară, litera **ы** a mai fost înregistrată în documentele moldovenești pentru a reda pe *i* în top. **Цăтелеști** (**кецелѣцы** 13 apr. 1460), în apelat. **globnic** (**глобники** 11 mart. 1446) și în antrop. **Pisc** (**радѣла пыска** 12 iun. 1453)²⁰, precum și pe *ă* în antrop. **Geamără** (**барѣъ жамырѣ** 11 mart. 1446; **барѣъ цамырѣ** 8 dec. 1454) și în top. **Măsteacărul** (**мастѣкыр(л)** 23 aug. 1455).

Întrebuintarea lui **ы** cu valoarea *i* este firească, câtă vreme în scrierea actelor slavone din această provincie **ы** alternează cu **и** (vezi mai sus, p.).

Oarecum surprinzătoare este scrierea lui **ы** pentru *ă* în exemplele menționate. În primul rând, pentru că **ы** apare în mod curent, în actele perioadei amintite, pentru reproducerea unui segment vocalic, având corespondent în limba literară contemporană vocala *i*. În al doilea rând, nu avem siguranța că, în cele trei exemple reproduse, **ы** notează pe *ă*, observație pe care am avansat-o mai demult²¹. S-ar putea foarte bine ca și în aceste exemple, **ы** să-l redea pe *i*, întrucât în nordul Moldovei au fost înregistrate fonetismele **geamân**²² și **Măstacânu**²³, care atestă închiderea lui *ă* la *i*. Să mai notăm faptul că în documentele din care sunt extrase aceste exemple, vocala *ă* a fost notată în cuvintele românești exclusive prin **ѣ**: **барѣъ**, **<б>ѣлошеци** (11 mart. 1446)²⁴, **барѣъ**, **ѣлошеци** (8 dec. 1454; cf. însă **кырстїенеци**, **фынтырѣли**)²⁵, **ѣрѣоши**, **линеѣ** (23 aug. 1455)²⁶.

¹⁹ ALR SN, vol. III, [București], 1961, h. 816.

²⁰ Exemplul este preluat din Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 468.

²¹ Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, p. 172, nota 76.

²² ALR I, vol. II, h. 210.

²³ *Tezaurul toponimic al României. Moldova. Volumul I Repertoriul istoric al unităților administrative-teritoriale 1772–1988. Partea 1. A. Unități simple (localități și moșii), A–O* (coordonator Dragoș Moldovanu), București, 1991, p. 771–712, s.v. *Mesteacânu*³, *Mesteacânu*⁴, *Mesteacânu*⁵ (acesta din urmă, sat aparținând comunei Dragomirești, j. Neamț, este amintit în documentul nostru).

²⁴ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 251.

²⁵ *Ibidem*, p. 517.

²⁶ *Ibidem*, p. 553.

5. Exemplele cu **ы** din grafiile de tipul **мынсыл** s-ar putea datora, după Andrei Avram, asemănării „dintre rom. [ă] și sunetul, diferit de [i], notat **ы** în textele slavone răsăritene”²⁷. Explicația nu ni se pare convingătoare, căci, după cum s-a putut observa, grafiile cu **ы**, înregistrate în cuvintele românești din aceste documente, redau, cu rare excepții, un segment vocalic căruia în limba literară îi corespunde *î*. Dacă pisarii documentelor respective ar fi confundat uneori vocala *ă* cu sunetul pe care **ы** îl reda în textele slavone de redacție rusă, adică un sunet apropiat de rom. *î*, ar fi fost de așteptat ca aceștia să-l noteze pe *ă*, cu o anumită constanță, nu numai prin **ъ** (notația de bază)²⁸, ci și prin **ы**. Or, fapt deja menționat, în cvasimajoritatea exemplelor, **ы** notează un sunet corespunzând lui *î* din limba literară actuală (15 cuvinte excerptate din 73 de documente), ceea ce nu poate fi o simplă coincidență. Excepțiile sunt puține (2 cuvinte prezente în 3 documente) și au, după cum s-a văzut, o valoare probantă îndoielnică.

În consecință, grafiile de tipul **мынсыл** din documentele slavone examinate probează existența la acea dată în cuvintele semnalate a unei vocale mediale închise deosebită de *ă*, care nu poate fi decât *î*. Notarea ei prin **ы** s-a datorat înrâuririi exercitate de scrierea textelor slavone răsăritene.

Majoritatea exemplelor care cunosc notația **ы** sunt reprezentate de cuvinte în care *î* era urmat de o nazală (10 cuvinte), în vreme ce numărul exemplelor cu *î* urmat de *r* este mai mic (5 cuvinte). Puținătatea exemplelor din urmă s-a datorat faptului că maniera ortografică mediobulgară de a nota pe *îr* prin **ръ** era bine încetățenită în deprinderile de scriere ale copiștilor de cancelarie moldoveni. Este, de asemenea, posibil ca în perioada amintită, unele dintre cuvintele examinate (și ne gândim la cele reproduse în al doilea tabel) să-l fi păstrat încă pe *ă* netrecut la *î*. Totodată, fluctuațiile ortografice în notarea vocalei mediale din cuvintele înregistrate în primul tabel s-ar putea explica, uneori, și prin modurile diferite în care pisarii moldoveni rosteau vocala respectivă: ca pe o vocală medială semideschisă sau ca pe o vocală medială închisă. Se poate admite că în graiurile celor care notau pe **ы** cu valoarea *î* exista opoziția [ă]: [î]. Altfel, cum am mai spus, ar fi greu de explicat numeroasele exemple în care lui *î* din limba literară actuală îi corespunde **ы** în

²⁷ Cu privire la vechimea opoziției [ă]: [î] în dacoromână, p. 150; idem, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, p. 55, nota 49.

²⁸ Vezi, de exemplu, **връдъцелъ** (13 iun. 1456), **гъоуноса** (15 iul. 1448), **жумътатъ** (7 dec. 1436, 21 aug. 1438), **лимъ** (19 sept. 1436, 30 nov. 1436, 19 aug. 1437), **съшчори** (29 nov. (B) 1443), **спътаръ** (24 apr. (A) 1434, 25 nov. 1435, 28 aug. 1466), **шервънеци** (20 oct. 1469) etc.; cf. *ă* notat prin **ж**: **крълингътръ** (12 aug. 1426), **жумътатичи** (5 mart. 1438), **мжюкъ** (30 iul. 1439), **Сржшаномъ** (3 ian. 1472) și chiar prin **о**, sub influența slavonei răsăritene: **жомотатевича** (16 febr. 1428), **жомотатева** (8 iul. 1428, 17 aug. 1428, 27 mai 1429) etc.

aceste documente. Constanța acestei notări infirmă posibilitatea ca *ă* și *î* să fi fost în acea epocă variante ale aceluiași fonem |ă|²⁹.

Notarea lui *î* prin **ы** în scrierea cuvintelor din aceste documente reprezintă o tendință ortografică care s-a manifestat în Moldova, cu intermitențe³⁰, vreme de aproape cinci decenii. Noua orientare nu a fost urmată de toți copiiștii de cancelarie, iar cei care au aplicat-o nu au făcut-o în mod consecvent³¹. Cum s-a putut observa, notația a apărut în antroponime și toponime, o dată și într-un apelativ, ceea ce pare să indice o încercare a scribilor respectivi de a nota în scris rostirea exactă a acestor nume proprii.

Din a a doua jumătate a anului 1472 și până la sfârșitul secolului al XVI-lea, în documentele din Moldova continuă să apară cuvinte conținând sunetul *î*, dar în niciunul dintre ele nu a mai fost notată litera **ы**³². Renunțarea la această inovație grafică s-a datorat probabil prestigiului dobândit de scrierea slavonei din mediile monastice, în care, respectându-se ortografia textelor mediobulgare, literei **ы** i se atribuia valoarea *i*³³. Pe de altă parte, nu este exclusă nicio influență exercitată în

²⁹ Cf. Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, p. 133; idem, *Cu privire la vechimea opoziției |ă|: |î| în dacoromână*, p. 148, nota 4, și p. 150.

³⁰ De exemplu, între prima atestare a acestei notații care apare într-un document din 12 aug. 1426 (ФЫНТЫНѢЛЕ) și următoarea atestare, în ordine cronologică (СТРЫМБА 30 apr. 1431), s-au scurs 5 ani. Exemple lipsesc și pentru anii 1440, 1444–1445, 1450–1451, 1457, 1459–1468).

³¹ Un astfel de exemplu îl oferă pisarul Oancea, de la care deținem câteva documente scrise în intervalul 1431–1435. Acestea păstrează și trei toponime de origine slavă: *Hârlău*, *Râșcov*, *Vâlcea*, care astăzi se rostesc în limba literară cu *i*. Iată cum sunt scrise aceste cuvinte ca și unele dintre cele înregistrate în primul tabel: СТРЫМБА (30 apr. 1431), МЫНДРИ, ВЫЛЧИ (28 ian. 1433), МЫНДРѢ, ВЫЛЧИ (26 febr. 1433), СТРЫМБА, ВЫЛЧИ ~ КРѢСТИ (24 apr. 1434), ВЫЛЧИ ~ КРѢСТА, КРѢСТѢ (8 oct. 1434), МЫНДРИНЬ, РЫШКОВИНЬ = al lui Râșcov; cf. însă КРѢСТИ, ВЛЧА (14 apr. 1435), ХРЪЛОВАНЬ = de la Hârlău (26 iun. 1434). Și în exemplele de față se observă că notațiile cu **ы** nu se impun în fața notațiilor de tip tradițional (лъ, рь). În schimb, **ы** este notat constant, când *i* este urmat de nazală. Situația din urmă o ilustrează cel mai bine documentele copiate de pisarul Tador în intervalul 1443–1467: МЫНСЛА; cf. КРѢСТИ (28 mai 1443), МЫНСЛА, |РЫША; cf. ХРЪЛОВА, ПРЪКАЛАБА (5 nov. 1448), КЫНДЕСК(Л), |РЫША; cf. ПРЪКАЛАБА (21 dec. (A) 1452), |РЫША; cf. КРЪНА, ПРЪКАЛАБА (21 dec. (B) 1452), |РЫША, |РЫШ; cf. ПРЪКАЛАБА (ian. 1453), КЫНДЕ, САКЫШ; cf. КРЪЛИГЪТУ РѢ (8 dec. 1466), КЫНДЕ, [СА]КЫША; cf. ВРЪЛЪСЕЛА, ВРЪЛЪСЕЛѢ (10 ian. 1467). În mod inexplicabil, în scrierea cuvintelor slavone din documentele aceluiași pisar, рь nu apare notat cu aceeași consecvență: ПОТВРЪЖДЕНИЕ (5 oct. 1448) ~ ПОТВРЪЖ(Д)ЕНИЕ (28 mai 1443) ~ ПОТВЫРЖДЕНИЕ (21 dec. (A) 1452, 21 dec. (B) 1452, ian. 1453, 10 ian. 1467).

³² Vezi, de exemplu, ЧОКРЪЛІЕ (3 sept. 1473, 13 sept. 1473, 26 aug. 1474), ГРЪЛѢ (28 dec. 1572), ГЪТИШЕ(Л) (31 mart. 1555), МЪНЖА (7 febr. 1510), МЪНСАТЪЛА (25 ian. 1489), ПЪНТЕЧЕ (24 nov. 1492), ПИНТЕЧЕ (16 mart. 1495), ПЪНТЕЧЕЛА (25 mart. (B) 1528), [РЪС]ПЪНТІИ <ian.> 1495, РИПЪ (16 ian. 1491; 3 ian. 1497), СРЪВОУ(Л) (10 apr. 1520), ШОПРЪ(ЛА) (1 sept. 1483), ВЪ(Н)ТУ(Л) (3 mart. <1527>) etc.

³³ Prezentăm câteva exemple preluate din P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, Vol. I, [București], 1959: *Pomelnic Mănăstirea Bistrița* (sec. XV): МОЛДОВАХУНСКЫА, ПРИСНОДѢВЫ, ПРЪЧИСТЫА, СЫНА (p. 101–102), *Miscelanou* copiat de Gavril Uric în 1439 la Mănăstirea Neamț: ВЫСТЪ, ПРЪСЛАВНЫИ, РЫСКАГО, ТРЪН|ВСКЫИМЬ (p. 245), *Mărgăritar* copiat de Gavril Uric în 1443

aceiași sens de scrisul românesc practicat la acea dată, în care nu se făcea o diferențiere pe plan grafic în notarea lui *ă* și *i*³⁴.

6. Într-un studiu, rămas nepublicat, referitor la filiația celor mai vechi copii manuscrise românești ale romanului *Varlaam și Ioasaf*³⁵, Liviu Onu atrăgea atenția, printre altele, asupra notării lui *i* prin **ы** în ms. rom. 588 (BAR), considerat anterior anului 1671³⁶.

Într-adevăr, la o cercetare fie și sumară a acestei versiuni manuscrise, se poate constata că sunetul *i* este redat în mod constant prin **и**³⁷: **а**ци**ы**(**н**)д**ѣ** **се** (1^v), **а**ѣ **кы**ци**га** (**п**) (136^f), **кы**(**п**) (24^v, 248^f), **кы**п**е** (1^v), **кѣ**вы(**н**)т**ѣ**(**л**) (24^v), **дѣ**кы(**п**) (54^v, 241^f), **ды**(**н**)ѣ(**л**) (25^f, 262^f), **гы**(**н**)д**і**а (25^f), **жы**(**р**)т**ѣ**ж (13^f), **а**то(**р**)кы**н**д**ѣ** **се** (115^f), **лы**(**н**)г**ж** (98^f), **мы**(**н**)т**ѣ**ит**ор**ю(**л**) (1^f), **нес**ф**ы**(**р**)ш**и**т**а** (2^f), **по**г**ор**ы**ре** (50^f), **ры**ѣ(**л**) („la riviere” 63^f; cf. **р**ѣ(**л**) „le mal” 62^v), **с**ъ**вы**(**р**)ш**и** (268^f), **с**ф**ы**(**р**)ш**ен**і**а** (59^v), **скы**(**р**)**в**е (99^f), **ц**ъ**ры**л**е** (268^v), **в**а **о**у**ры** (98^{f-v}), **ѣ**ры**ч**ю**н**е (2^f), **вы**(**р**)т**о**с (124^f), **звѣ**ры(**н**)д**ѣ** (79^f) etc. În schimb, *ă* este notat cu aceeași consecvență prin **ъ** (în poziție medială): **а**д**ѣ**в**ъ**ра(**п**) (68^v), **б**ъ**р**в**а**ц**ь** (74^v), **а** **к**ѣ**р**ъ**ци** (51^f), **і**ар**ъ**(**ш**) (61^f), **л**ъ(**р**)гъ**р**ит**ар**ю (79^f), **н**ъ**ск**ѣ**т**е (48^f), **п**ъ**к**а(**п**) (52^v), **т**ат**ъ**(**л**) (50^f) etc. și prin **ж** (în poziție finală): **в**ѣ**н**ж (48^f), **к**ъ**т**р**ж** (51^f), **ф**ъ**р**ж (50^f), **і**ар**ъ** (78^v), **и**н**ѣ**м**ж** (57^f), **л**д**м**и**н**а**з**ж (56^v), **н**е**г**ѣ**р**ж (75^f), **ѣ**(**р**)л**ж** (81^f), **в**ен**и**р**ж** (81^f) etc. Se poate, prin urmare, afirma că opoziția |ă|: |î| există în graiul reflectat de acest text.

Notarea lui *i* prin **ы** este însoțită în manuscrisul de față de o particularitate ortografică proprie textelor de redacție ucraineană, anume notarea lui *i* asilabic prin **ь**³⁸: **а**ч**ѣ**щ**ь** (= acești, 137^v), **а**р**ъ**т**ъ**р**ь** (= arătări, 48^f), **б**ѣ**ц**ь (= beați, 167^f), **к**ъ**л**ѣ**г**ъ**р**ь (= călugări, 1^v), **д**о**м**н**ь** (= domni, 81^v), **д**р**а**ч**ь** (= draci, 44^v), **ѣ**щ**ь** (= ești, 228^v), **ф**и**р**ь (= firii, 165^f), **с**ъ **н**ѣ **а**т**р**е**в**ь (= să nu întrebi, 164^v), **л**ат**ѣ**р**ь** (= laturi, 5^v), **л**и(**м**)**б**ь (= limbi, 135^f, 215^v), **л**д**м**ь (= lumi, 32^f), **м**ѣ(**н**)**ч**ь (= munci, 1^v, 2^f), **н**ѣ**м**ѣ**р**ь (= neamuri, 215^v, 240^v), **л** **а**м**ѣ**н**ь** (= oameni, 29^f), **п**ѣ**т**ѣ**р**ь (= puteri, 44^f) **с**ъ **о**у**р**м**ѣ**з**ь** (= să urmezi,

la Mănăstirea Neamț: **д**л**ѣ**г**о**т**ы**, **п**ас**х**ы**х**, **с**в**ѣ**т**ы**х, **с**к**ы**т**о**с**т**ь (p. 168–169), *Pravila* lui Matei Vlastaris, copiată de ieromonahul Ghervasie în 1472 la Mănăstirea Neamț: **б**ыв**а**ем**ы**, **б**ы**ст**, **м**о**н**а**с**т**ы**р**ю**, **н**и**к**и**т**ы (p. 158–159), *Apostol* copiat de Teodor în 1500 la Mănăstirea Neamț: **с**ы**н**а, **с**ы**н**, **с**в**ѣ**т**ы**х (p. 119–120) etc.

³⁴ Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, p. 153–154.

³⁵ *Filiația celor mai vechi copii manuscrise românești ale romanului Varlaam și Ioasaf* (47 pagini dactilografiate), p. 40: „copistul principal al ms. 588 ... folosește complexul **ы** (ier). Ex.: **м**ы**н**а (13^v)”. Copia dactilografiată a acestui studiu ne-a fost pusă la dispoziție de domnul Mircea Angheliescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

³⁶ Vezi Emil Turdeanu, *Varlaam și Ioasaf. Istoricul și filiațiunea redacțiilor românești*, în *Cercetări literare*, I, București, 1934, p. 6, 11; Liviu Onu, *op. cit.*, p. 46.

³⁷ În exemplele care urmează, litera suprascrisă a fost reprodusă în rând între paranteze rotunde.

³⁸ M.A. Žovtobrjuch, B.M. Kulik, *Kurs sučasnoji ukrajin'skoji literaturnoji movi*, Častina I, vidanija trete, Kijiv, 1965, p. 106, 169.

193^v) etc. Aplicarea acestor norme ortografice la scrierea textului manuscris s-a datorat mai curând traducătorului, Udriște Năsturel, decât copistului³⁹. După cum se știe, cărturarul muntean a fost un bun cunoscător al slavonei răsăritene, în scrisul său fiind identificate influențe rusești la nivelul limbii, al formei literelor și al calendarului (începerea anului de la 1 martie)⁴⁰. S-a avansat chiar ipoteza că ar fi învățat la Kiev sau la Moscova⁴¹, fără a se produce dovezi în acest sens. S-ar putea, în schimb, ca ms. rom. 588, considerat de Emil Turdeanu „l'exemplaire de travail ou d'atelier” al traducătorului⁴², să fi fost executat sub supravegherea lui Udriște Năsturel sau a unui membru din familia sa, ceea ce ar explica constanța cu care copistul a aplicat în scris cele două norme ortografice aparținând, probabil, originalului traducerii. Ipoteza schițată necesită însă o confirmare filigranologică, întrucât Udriște Năsturel moare curând după 12 iulie 1658⁴³. După moartea cărturarului, fiul acestuia, Radu Năsturel, ar fi putut la fel de bine să supravegheze munca copistului pentru a se asigura de reproducerea întocmai a traducerii paterne. Să mai amintim un fapt, trecut neobservat până în prezent: între ramurile ornamentului de pe ultima filă a manuscrisului se află plasate inițialele **cn** (vezi fig. 3), dintre care ultima ne îndreaptă atenția spre numele de familie Năsturel⁴⁴.

³⁹ Acesta nu poate fi identificat cu grămăticul de cancelarie Fota, cum în mod greșit s-a crezut multă vreme de către unii specialiști (Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 3–4; idem, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés roumaines*, Leiden, 1985, p. 345–346; Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, București, 1974, p. 228; idem, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, 1981, p. 92); cf. Liviu Onu, *op. cit.*, p. 39–44, care dovedește că ms. rom. 588 nu a fost copiat de Fota.

⁴⁰ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, Ediția a II-a, București, vol. I, 1925, p. 259; idem, *Notes de diplomatie roumaine*, Bucarest, 1930, p. 29.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés roumaines*, p. 340; cf. și p. 345.

⁴³ Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, p. 46. Opinia referitoare la uciderea lui Udriște Năsturel în 1659 din porunca lui Mihnea al III-lea (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVII*, București, 1971, p. 215) se întemeiază pe o identificare greșită. Știrea comunicată de unii cronicari (Stoica Ludescu, Radu Popescu) privind uciderea spătarului Udriște nu-l privește pe logofătul muntean; vezi menționarea ambelor personaje în documentele de epocă (DRH B, vol. XXXVII, nr. 138 și 139). Pentru alte atestări ale spătarului Udriște, vezi Marian Ciucă, *Catalogul manuscriselor Țării Românești din Arhivele Naționale*, vol. VII, București, 1999, nr. 298, 440, 441.

⁴⁴ Dacă e să ne raportăm la un membru al acestei familii, prima inițială (**c**) nu poate fi pusă în legătură decât cu Sofia, soția lui Radu Năsturel, referință mai greu de imaginat. În cazul în care ornamentul respectiv figura și în izvodul transcris de copistul ms. rom. 588, inițiala **c** ar putea reprezenta o greșeală strecurată la scrierea inițialei **o**, care permite lecțiunea Orest, prenume adoptat uneori de Udriște Năsturel (vezi *Documenta Romaniae historica*, B, vol. XXX, București, 1998, nr. 52, p. 73 și Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, Tomul I, București, 1903, p. 157).

Fig. 3

Indiferent de persoana căreia îi datorăm operarea distincției grafice în notarea celor două vocale centrale, trebuie să mai reținem un amănunt: versiunea din manuscrisul nostru (anterior anului 1671) conservă cel mai vechi exemplu de opoziție |ă|: |î| înregistrat într-un text din Țara Românească, dacă nu cumva chiar din întreg spațiul dacoromânesc⁴⁵. După modelul oferit de acest text, care i-a servit ca izvod direct, grămăticul Fota va recurge în cele două copii ale scrierii (ms. rom. 2470 din 1671 și, respectiv, ms. rom. 3339 din 1675) la redarea lui *î* prin **ь** (ierul mic)⁴⁶.

7. La capătul acestei investigații, se pot desprinde câteva observații: 1) grafiile de tipul **мынѣсьль** din documentele slavone emise în Moldova între 1426 și 1472 evidențiază întrebuintarea de către unii pisari de cancelarie a literei **ь** cu valoarea *î*; 2) în perioada indicată se poate admite că opoziția |ă|: |î| era constituită în unele graiuri din Moldova; 3) litera **ь** cu valoarea *î* este întrebuintată în mod constant în cea mai veche copie a manuscrisului *Varlaam și Ioasaf* (1649–1671); 4) distincția grafică operată în această versiune în notarea celor două vocale centrale (*ă* prin **ъ** și

⁴⁵ După Andrei Avram, în *Cazania lui Varlaam* (1643) s-ar fi făcut pentru prima dată distincția grafică în notarea vocalelor centrale *ă* și *î*, prima notată prin **ж**, a doua prin **ъ** (*Grafia chirilică și problema opoziției |ă|: |î| în dacoromâna din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, p. 14–16). Constatarea, întemeiată pe exemple preluate din două porțiuni diferite ale tipăriturii (p. 101–106 și p. 401–410), este discutabilă. Dacă ne adresăm altor pagini ale cărții se pot obține rezultate diferite. De exemplu, pe filele 1^r–4^v, vocala *ă* a fost reprodusă prin **ъ** (de 153 de ori) și prin **ж** (de 95 de ori), în vreme ce vocala *î* a fost notată prin **ъ** (de 50 de ori) și prin **ж** (de 4 ori). Dacă ne adresăm indicelui de cuvinte al *Cazaniei lui Varlaam*, păstrat în biblioteca Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, constatăm, de asemenea, că în notarea celor două vocale nu se face o distincție grafică clară (vezi, de pildă, frecvența notării lui **ъ** în *câmp*, *când*, *cânta* etc., dar și în *că*, *cătră*, *Dumnezău*, *să* etc.)

⁴⁶ Vezi Liviu Onu, *op. cit.*, p. 40, care nu furnizează exemple. Constatarea autorului se confirmă dacă ne adresăm manuscriselor menționate. *Ms. rom. 2470*: **ь**=*î*: **къци**, **пънь**, **рѣмьнѣскъ**, **съ(н)це**, **сънтъ**, **сфь(р)шеніа**; **ъ, ж**=*ă*: **ачаспж**, **даръ**, **паръ**, **ли(л)бъ**, **мжченичѣце**, **пъри(н)те**, **тоатж** (1^{r-v}); *ms. rom. 3339*: **ь**=*î*: **къ(нд)**, **кѣвъ(н)пѣ(л)**, **добъ(нд)ж**, **пѣмь(н)пъ**, **пънь**, **сънтъ**, **стъпънѣ(л)**, **темь(нд)лж**; cf. **съвършитѣ(л)**; **ъ, ж** = *ă*: **върбацѣ**, **кълѣт|ріа**, **кътрж**, **парж**, **днвъцѣтѣрж**, **лѣж**, **лѣ стръвътѣ(т)**, **тъчѣ** etc. (1^{r-v}).

ж, iar *i* prin ѡ) s-ar putea datora lui Udriște Năsturel; 5) copia respectivă reprezintă cel mai vechi text românesc din Țara Românească, dacă nu chiar din întreg spațiul dacoromânesc, în care vocalele *ă* și *i* au fost notate invariabil în mod distinct.

L' INTERPRÉTATION DES GRAPHIES DU TYPE **МЫНСЪА** APPARTENANTES AUX DOCUMENTS SLAVO-ROUMAINS DE XVe SIÈCLE ET L' ANCIENNETÉ DE L' OPPOSITION |ă|: |i| EN DACOROUMAIN

(Résumé)

Dans les mots roumains des documents slavons écrits en Moldavie entre 1426 et 1472 la lettre **м** corespond à la voyelle *i* de la langue littéraire d'aujourd'hui. Par conséquent, on peut admettre que l'opposition |ă|: |i| était constituée en ce temps-là dans certains patois moldaves.

Le premier texte roumain où on trouve employé d'une manière invariable **м** = *i* c'est une reproduction manuscrite du roman populaire *Varlaam et Ioasaph* (avant 1671). C'est fort possible que cette manière graphique appartienne au traducteur Udriște Năsturel.

Cuvinte-cheie: interpretarea grafiei chirilice a textelor slavo-române, valoarea literei **м**, opoziția |ă|: |i| în dacoromână, Udriște Năsturel.

Mots-clés: interprétation de la graphie des textes slavo-roumains, la valeur de la lettre **м**, l'opposition |ă|: |i| en dacoroumain, Udriște Năsturel.

Lia Brad Chisacof

FILIGRANUL HÂRTIEI PRODUSE ÎN TIMPUL PRIMEI DOMNII A LUI ALEXANDRU IPSILANTI

Producția locală de hârtie nu a scăpat atenției istoricilor și filologilor¹ români. Era cunoscut hrisovul de întărire din 1776 al manufacturii de hârtie, ce exista deja din 1765. Actul este interesant atât prin retorica paternalistă cât și prin ideile ce prefigurează doctrina liberală de mai târziu. Domnul, părinte al nației se îngrijește de producția locală de bunuri astfel ca acestea să nu mai fie importate. Hârtia se producea din resturile textile ale populației:

De vreme că nici este lucru mai bun și mai dumnezeescu sub soare, decât binele și folosul obștiei și nici că este lucruri mai slăvitu și mai lăudatu în lume decât cel neștiut a-l face știutu și a câștiga pre ceia ce n-au, cu ceea ce le lipsește, datorie dar au domnii și oblăduitorii țărilor ca unii ce sânt ca niște părinți ai patriei, a se sili și a se nevoi, nu

¹ V. Al. Mareș, *Primul meșter de hârtie din Țările Române*, în „Limba Română”, anul XXII, 1973, p. 59–62.